

Л. В. Мединська*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОСТІ УЧАСНИКІВ (СТОРИН) СУДОВОГО ПРОЦЕСУ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Окрім національного законодавства на формування принципів кримінального процесу, прямиий вплив здійснюють такі джерела права, як міжнародні договори та конвенції. В ст. 19 Закону України від 29 червня 2004 року “Про міжнародні договори України” вказується, що укладені і належним чином ратифіковані договори України складають невід’ємну частину національного законодавства України і застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору¹.

Актуальність дослідження міжнародних стандартів принципу рівності учасників судового процесу у кримінальному судочинстві зумовлена необхідністю розкриття особливостей вказаної засади в міжнародній практиці, та на їх основі приведення у відповідність кримінально-процесуальних норм України щодо забезпечення рівності учасників судового процесу при провадженні кримінальної справи. Застосування досвіду міжнародного співтовариства в сфері забезпечення досліджуваної нами засади кримінального судочинства сприятиме усуненню неточностей в його розумінні та реалізації на практиці.

Наведеним обумовлена *мета* статті, що полягає в характеристиці чинних для України міжнародно-правових документів, у яких визначений досліджуваний нами принцип кримінального судочинства. Тим більше, що рівень реалізації закріплених в міжнародно-правових актах прав людини в сфері кримінального провадження в рамках національно-правового регулювання є критерієм оцінки ступеня демократизації держави та гарантованості прав особи в ній.

Окремі аспекти з цієї проблематики досліджували Н. О. Сакара, В. Г. Бессарабов, Е. В. Биков, Л. А. Курочкіна, С. І. Шевчук, Л. Л. Зайцева та інші науковці, проте ці досліджування не стосувались розкриття принципу рівності учасників судового процесу в кримінальному судочинстві як самостійної засади кримінального процесу.

Найбільший вплив на становлення принципу рівності у всіх його аспектах здійснило міжнародне співтовариство через створення міжнародних норм універсального характеру. Першим і основоположним таким міжнародним документом, який проголосив принцип рівності людей перед законом і судом, стала Загальна декларація прав людини, затверджена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. Загальна декларація визнала природний характер прав людини і в першій статті проголосила, що “всі люди народжуються вільними і рівними в своїй гідності та правах”. Далі Декларація проголошує, що всі люди рівні перед законом і мають право на рівний захист від будь-якої дискримінації. Людина має право на поновлення в правах компетентними національними судами у випадку порушення її основних прав, наданих конституцією та законом². Хоча Декларація носить програмний, рекомендаційний характер, в ній закладені важливі політико-правові та соціальні орієнтири для будь-якого міжнародного та національного законодавства.

Закріпила в імперативному порядку та розвинула положення Декларації Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. Конвенція визначила рівне право кожного: на заборону катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання (ст. 3); на свободу та особисту недоторканність (ст. 5); право на справедливий суд (ст. 6)³.

Згідно зі ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, прийнятого Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року, всі особи є рівними перед судами і трибуналами⁴.

© Мединська Л. В., 2008

* здобувач кафедри кримінального права і процесу Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)

¹ Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 р. // ВВР. — 2004. — № 50. — Ст. 540.

² Загальна декларація прав людини, затверджена Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. // ОВУ. — 2008. — № 93. — Ст. 3103.

³ Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. // Вибрані рішення Європейського суду з прав людини (в двох томах) / Укл. Ю. Зайцев, О. Павліченко. — К.: Фенікс, 2005. — Том 2. — С. 631.

⁴ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права / Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / Упоряд. Ю. К. Качуренко. — 2-е вид. — К.: Юрінформ, 1992. — С. 38.

Вказані основоположні міжнародно-правові норми з питань рівності прав людини є орієнтиром для всієї системи права будь-якої держави та мають велике значення для визначення одного з аспектів рівності — рівності учасників судового процесу в кримінальному судочинстві. Остання тісно пов'язана з поняттям права на справедливий судовий розгляд, яке закріплене в ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Тлумачення цього права та визначення критеріїв справедливої процедури розгляду дає практика та рішення Європейського суду з прав людини.

Науковці розглядають право на справедливий судовий розгляд в контексті кількох складових (аспектів). Однак ключовими елементами справедливого процесу при дослідженні науковців є: рівність сторін, змагальність процедури, використання права на захист, швидкий розгляд справи⁵.

Відповідно до принципу рівності процесуальних можливостей сторін, як складової поняття “справедливий судовий розгляд”, кожній із сторін повинна бути надана можливість представити свою справу в таких умовах, які не ставлять її в менш сприятливе становище порівняно з опонентом. Сторони, згідно вказаного принципу повинні бути проінформовані про всі подані докази, зауваження, мати можливість їх коментувати. Крім цього, відповідно до п. 3 ст. 6 Конвенції сторона захисту повинна мати можливість ознайомитися з усіма суттєво важливими доказами. На органи прокуратури покладений відповідний обов'язок представляти будь-які матеріали, які знаходяться в їх розпорядженні чи доступні їм⁶.

Тлумачення Комітетом по правах людини і Європейським Судом права на справедливий судовий розгляд полягає в тому, що воно спрямоване на забезпечення рівності між можливостями обвинувачення і захисту в суді. Хоча справедливість і змагальність не є тотожними поняттями, міжнародне співтовариство вважає однією із важливих вимог справедливості судового розгляду його здійснення на основі змагальності і повної рівності сторін⁷.

Так, виходячи із справи *Бельзюк проти Польщі*, елементом поняття справедливого судового розгляду є принцип рівності сторін перед судом, що включає також фундаментальне право на змагальність кримінального провадження, котре передбачає надання як стороні обвинувачення, так і стороні захисту можливості ознайомитися із поданими іншою стороною зауваженнями та доказами і відповісти на них. Національне законодавство може забезпечити дотримання цієї вимоги різними шляхами, однак обраний засіб повинен гарантувати, щоб супротивній стороні було повідомлено про подання зауважень і щоб ця сторона мала реальну можливість прокоментувати їх⁸.

Від “права на справедливий судовий розгляд” слід відрізнити поняття “належна судова процедура”, які часто вживають як аналогічні. Поняття “належної правової процедури” свого часу було розроблено американською конституційною доктриною й походить з концепції верховенства права та загальноприйнятих стандартів справедливості. Американські вчені тлумачать конституційне положення про належну судову процедуру як таке, що спір між сторонами має розглядати лише той суд, який має на це юрисдикцію, а також проведення відкритого судового слухання, незалежність та неупередженість суду, право скористатися послугами адвоката, право заперечувати або проводити перехресне опитування свідків, якщо достовірність їхніх свідчень є під сумнівом, право на винесення рішення, що ґрунтується виключно на встановлених у процесі слухання доказах⁹.

На відміну від США, в Англії певним аналогом американської доктрини “належної судової процедури” стала англійська концепція “природної справедливості”, яка, крім права бути заслуханим у судовому засіданні, передбачає також вимогу форуму (гласність і змагальність у судовому процесі), конституційні гарантії судового захисту будь-якого порушеного права особи та гарантію права на судове оскарження дій адміністративних органів¹⁰.

Слід зазначити, що право на справедливий судовий розгляд є важливою гарантією прав особи і включає, окрім принципу рівності процесуальних можливостей сторін,

⁵ Сакара Н. Належна судова процедура як елемент доступності правосуддя // Юридична Україна. — 2004. — № 3. — С. 64; Бессарабов В. Г., Быкова Е. В., Курочкина Л. А. Европейские стандарты обеспечения прав и свобод человека и гражданина в российском уголовном процессе. — М.: Юлитинформ, 2005. — С. 63.

⁶ Бессарабов В. Г., Быкова Е. В., Курочкина Л. А. Указ. работа. — С. 63.

⁷ Права человека и правосудие по уголовным делам в Республике Беларусь / Сост. Л. Л. Зайцева, И. В. Кувчальская; Науч. ред. Л. Л. Зайцева. — Мн.: Тесей, 2003. — С. 30-31.

⁸ Вибрані рішення Європейського суду з прав людини (в двох томах) / Укл. Ю. Зайцев, О. Павліченко. — К.: Фенікс, 2005. — Том 1. — С. 462.

⁹ Сакара Н. Вказ. праця. — С. 63-64.

¹⁰ Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини. — К.: Україна, 1999. — С. 183.

принцип змагальності, право на доступ до правосуддя, право на публічний розгляд справи в розумний строк незалежним і неупередженим судом та інші елементи¹¹.

Доступність правосуддя як принцип, який випливає із міжнародних актів, набуває все більшої актуальності в Україні та викликає зацікавленість науковців. Більше того рівність процесуальних можливостей сторін забезпечується правом особи на доступність правосуддя, яке випливає з такого аспекту рівності як рівність перед судом.

Сучасні дослідники визначають доступність правосуддя як певний стандарт, який відбиває вимоги справедливого та ефективного судового захисту, що конкретизується у необмеженій судовій юрисдикції, належних судових процедурах, розумних строках і безперешкодному зверненню будь-якої особи до суду¹².

Звернення до суду для захисту прав і свобод людини та громадянина гарантується безпосередньо Конституцією України (ст. 8), а юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124). У Конституції передбачені всі необхідні умови для становлення доступної судової влади. У Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, яка схвалена Указом Президента України 10.05.2006 р., вказано, що подальший розвиток правосуддя в Україні має бути спрямований на забезпечення його доступності¹³.

У міжнародно-правових документах поряд з терміном “право на доступ до правосуддя” вживається термін “право на суд”.

В ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплюється положення, в якому визначається “право на суд”. Воно включає в себе три елементи:

1) наявність суду, створеного на основі закону і такого, що відповідає критеріям незалежності і неупередженості;

2) суд повинен мати достатньо широкі повноваження, щоб приймати рішення по всіх аспектах спору чи обвинувачення;

3) людина повинна мати право доступу до суду¹⁴.

Тому будь-які спроби ототожнювати поняття “право на суд” та “право доступу до суду” є хибним, оскільки “право на суд” є ширшим поняттям.

Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, яка схвалена Указом Президента України 10.05.2006 р., визначила завданням подальшого розвитку правосуддя в Україні, окрім його доступності, забезпечення кожного правом на справедливий судовий розгляд у незалежному та неупередженому суді. Серед засад, на яких повинна бути побудована справедлива судова процедура, крім таких, як змагальність, гласність, диспозитивність, Концепція називає й принцип рівності учасників процесу перед законом і судом. Це є свідченням розвитку правосуддя в Україні на основі норм міжнародного права та відповідно до європейських стандартів.

Останній офіційний Проект Кримінально-процесуального кодексу України № 1233 від 13.12.2007 р., так як і всі інші, також визначає елементи справедливої судової процедури, включаючи й в ст. 2 засаду “рівності учасників судового розгляду”¹⁵.

Принцип рівності учасників судового процесу в кримінальному судочинстві є необхідною складовою гарантії особи — права на справедливий судовий розгляд будь-якої справи. Адже провадження по справі може бути дійсно справедливим, коли протилежні сторони перебувають в однаковій ситуації. На нашу думку, проектування процесуального аспекту вказаного принципу в кримінально-процесуальне законодавство України та механізмів його реалізації сприятиме утвердженню верховенства права відповідно до міжнародних стандартів та гарантуватиме права особи в кримінальному судочинстві.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального права і процесу
Юридичного інституту Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника (протокол № 7 від 2 квітня 2008 року)*

¹¹ Бессарабов В. Г., Быкова Е. В., Курочкина Л. А. Указ. работа. — С. 56.

¹² Права человека и правосудие по уголовным делам в Республике Беларусь / Сост. Л. Л. Зайцева, И. В. Кувальская; Науч. ред. Л. Л. Зайцева. — Мн.: Тесей, 2003. — С. 63.

¹³ Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів. Схвалена Указом Президента України 10.05.2006 р., № 361/2006 // ОВУ. — 2006. — № 19. — Ст. 1376.

¹⁴ Готрайан Ендрю. Стаття 6 Европейской Конвенции по Правам Человека. Право на справедливое судебное разбирательство — Изд-во Совета Европы, 1994 — С. 16.

¹⁵ Проект Кримінально-процесуального кодексу України № 1233 від 13.12.2007 р. [Електрооний ресурс] Офіційний сайт Верховной Ради України — Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua>.